

ÍRÓK A PEDAGÓGIÁBAN, PEDAGÓGUSOK AZ IRODALOMBAN

SÁLYINÉ PÁSZTOR JUDIT

Az egész társadalom dolgozhatik azon a nagy munkán, amely: a jövő nemzedék előkészítése. S van-e valami nagyobb dolog? Ezzel szemben mindent félre kell tenni. Még egyszer mondom: egész jelenünk, minden küzdelmével, elenyésző csekélység a jövőhöz, a Wells *New Republicjához képest.*” (Babits Mihály)

A magyar irodalomtörténet közismer-ten bővelkedik olyan írói-költői teljesítményekben, amelyet alkotóiknak a pedagógiában tett kisebb-nagyobb kirándulása színezt. A példák Bornemiza Pétertől Csokonai Vitéz Mihályon, Arany Jánoson, Babits Mihályon, Németh Lászlón és másokon keresztül egészen a jelenig, Jókai Annáig vagy Zalán Tiborig hosszán sorolhatók. E kirándulások főként két vonatkozásban számíthatnak az utókor érdeklődésére. Egyfelől a tanítás során keletkezett élményanyag beépülhetett az életmű szövedékébe, ahogyan ez a *Timár Virgil fiában*, az *Orbán lelkében* vagy *A lámpás-*

ban történt. Másrészt az irodalom felől érkezőt sajátos helyzete óhatatlanul befolyásolta pedagógiai tevékenységében. Az ezzel kapcsolatban rögzített önreflexiók így egyszerre váltak a magyar irodalom- és pedagógiatörténet részévé, legmarkánsabban talán Szabó Dezső és Németh László írásaiban.

Irodalomnak és pedagógiának a művészi személyiségben létrejövő találkozása a két tevékenységforma összevetésének és összehasonlításának a kérdéseit vetették ill. vetik fel. A hagyományos megközelítésben az irodalom a kultúrateremtés, a pedagógia a kultúráközvetítés területe. Az európai gondolkodásban hosszú évszázadokon át meghatározó volt az a vélekedés, hogy az irodalom – általában a művészetek – feladata a gyönyörködtetés mellett a tanításra-nevelésre is kiterjed. Ugyanakkor a pedagógiai irodalomban komoly szerepet játszott az a nézet, amely az oktatás-nevelés folyamatában az esztétikum jelentőségét hangsúlyozta.

Mégis, jó írónak és egyszersmind jó tanárnak lenni sosem volt könnyű feladat. Ezt közvetve alátámasztja az a tény is, hogy nemigen van olyan példa a magyar irodalomban, ahol jelentős művészi teljesítményt egy egész életen átívelő sikeres pedagógiai munkálkodás kísért volna.

„ÉN EGÉSZ NÉPEMET FOGOM...”

Ennek egyik oka az lehetett, hogy az átjárhatóság ellenére a kétféle tevékenységforma számos vonatkozásban még-

iscsak másféle tehetséget, készséget, tudást és habitust igényel. A jeles írók jól sikerült pedagógiai szereplésénél mindig felvetődik az inkább költői kérdés, hogy felismeréseiket, módszereiket mennyire lehet akár részlegesen is továbbadni. Az „ahány tanár, annyi módszer” felszínes bölcsessége nyilvánvalóan nem válasz a dilemmára. Közelebb járunk az igazsághoz, ha az alkotói szabadságnak a művészi alkotásban és a pedagógiai munkában tetten érhető eltérő mértéke felől közelítjük meg a jelenséget. Bármennyire jogosnak is ítéljük az alkotó pedagógia követelményét, nehezen vitatható, hogy egy adott tudásanyag értelmezése, majd átadása kisebb mozgásteret jelent, mint egy még sosem volt műalkotás létrehozása – még akkor is, ha a tanítandó kiválasztásában a tanár viszonylag szabadon járhat el. Nemcsak a kreativitás hiánya, hanem túlburjánzása is a pedagógiai folyamat hatékonyságát gátló tényező lehet. Erre utalnak Németh László és Szabó Dezső egymásra rímelő visszaemlékezései arról, hogy mindkettejük számára éppen az irodalom oktatása bizonyult a legkevésbé eredményes vállalkozásnak a középiskolában.

Egy másik sajátos nehézsége a két szerep összehangolásának az eltérő társadalmi elvárásokból adódott. Az író lehetőségei e tekintetben is tágabbak voltak. „Devianciáival”, esetleges avantgárd hajlamaival szemben a közvélemény megértőbbnek mutatkozott, mint a pedagógia konzervatívabb közegében történt hasonló „kilengések” esetén. (Ezt jól példázza az a híres eset,

amikor József Attilát destruktívnak ítélt verse miatt megfosztották a tanítás, de nem a bölcsészdiploma lehetőségétől.) Ráadásul a szabad értelmiségi pályák egzisztenciális kilátásai hosszú távon kedvezőbbek voltak, mint az oktatás kötöttebb világában dolgozó tanároké. A tanári diplomával rendelkező fiatal, pályakezdő írók (pl.: Babits Mihály, Kaffka Margit, Juhász Gyula) számára azonban, akik írásaikból még nem tudtak megélni, a tanítás szerény, de biztos megélhetést kínált. Igaz, ez nem feltétlenül státuszt jelentett, gyakran helyettes tanári állásokról volt szó, változó helyszínekkel, sokszor a fővárostól távol: „... aztán ez a borzasztó nagy szürkéségű kisváros, könyvhiány és iskolai súlyos megterhelésem” – kesereg Kner Imrének írott levelében Szabó Dezső. Amint az írás elegendő jövedelmet biztosított, az írók általában búcsút mondtak az iskolának.

A politikai helyzet alakulása szintén olyan tényezőnek bizonyult, amely szerepet játszott abban, hogy írók az irodalomból kiszorulván, az oktatásban lettek menedéket. A legismertebb példa Arany Jánosé, aki a szabadságharc bukása után, az önkényuralom alatt a nagykorösi református gimnáziumban kapott állást, de itt említhető egyebek között Németh László, Szabó Magda is, akik a negyvenes, illetve az ötvenes években kerültek a katedrára.

„FOLYTON MEGÚJULÓ DANAIDAMUNKA”

A tanári pályán eltöltött időkről szóló írói visszaemlékezésekben sok a közös

vonás. Az egyik ilyen visszatérő motívum annak megállapítása, hogy a tanítás igen megerőltető szellemi tevékenység. Arany János részben erre hivatkozva hagyta el nagyszalontai tanítói állását („... terhes foglalatosság, mely egy lelkiismeretes tanítótól az egész napot s a mindennapokat egymásután annyira elfoglalja, hogy éppen semmi gazdálkodást nem vihet.”). „A tanári pálya az egyetlen szellemi foglalkozás, amely az idegeket egészen kihasználja az állandó lelki éberséggel, folytonos fegyelmezéssel” – írja Juhász Gyula. Babits így emlékezik: „Szerettem a tanárságot, nagyon sok pedagógiai akarat volt bennem, de fárasztó volt.” Ugyanakkor Németh László, akinek a II. világháború után éppen a tanári pálya jelentette a menedéket s készítette elő újabb termékeny írói korszakát, nemcsak az alkotáshoz való inspirációként tekintette a tanítást, hanem azt magát is alkotásként élte meg: „A művészpálya persze belém oltotta a sietés, az eredményelérés, az idővel való gazdálkodás szenvedélyét és büntudatát. De amikor valami ürügyön el tudtam aludni, be tudtam csapni ezt az ösztönt, elhithető, hogy (...) fontosat csinállok (...), s csak tanítottam: akkor voltam életemben talán a legboldogabb.”

A tanítás repetitív mozzanataival, konkrétan a dolgozatjavítással kapcsolatban jegyzi meg Babits, hogy az „folyton megújuló danaidamunka”. Arany „lélekölő correcturának” mondja, melyet végtelen lelkiismeretességgel végzett, de minden idejét felemésztette („... regisztrálom négy gimnáziumi osztály prózai és költői bűneit”).

Az írói visszaemlékezésekben viszonylag ritkák a pedagógiai kudarcokról szóló beszámolók s elemzésük, pedig ezekből többet tanulni, mint a sikertörténetekből. Már csak azért is, mert siker és kudarc hűséges kísérője a tanári pályának. Németh László *Csábítás munkára* című írásában részletezi, milyen szép tervekkel látott neki az irodalom tanításának. Az az elképzelése, hogy a diákok igényes házi dolgozatokban mutassák be tudásukat, bizony megbukott. A tételek kidolgozásából rádöbbsent, hogy a munkák „néhány öszesztára” (lexikonra, megfizetett bölcsészhallgató írására) hajaztak vissza, s éppen a remélt eredetiség és elmélyültség hiányzott belőlük. „Az osztály némi sértődéssel fogadta szemrehányásaimat: ők nekem mint írónak külön díszdolgozatot rendeltek, s én méltatlankodom... Így szálltam le a szakdolgozattól a fogalmazási gyakorlatig.” Magyartanításának másik pillére a versek olvasása és megtanulása volt. Nagy szerepet szánt a tanári felolvasásoknak. Az *Égető Eszterben* említi, hogy az „olvasásban nem volt semmi mutatós: egy jó tanár, aki a versek tartalmát, ritmusát igyekszik igazolni.” Küzdelem alakult a memoriterek visszakérdése. Elképedésére nem kevesen a padra tett papírról olvasták fel a verset. A tanulók azzal okolták a gyenge eredményt, hogy későn kezdett feleltetni. „De az, hogy feleltetni kellett, már a csőd bevallása volt” – vallja *Irodalomtörténet* című írásában. A hevenyészve összetakolt és felolvasott(!) kisleőadások sem igazolták reményeit.

Így ébredt rá a részletekben kiporciózott tudás, a gyakorlás és a visszakérdés módszerének pedagógiai szerepére, amikért az év végi, új szempontú áttekintő összefoglalással kárpótolta magát és növendékeit.

Szabó Dezső is kevésnek érezte a tananyag visszamondását. Illés Endre író-szerkesztő, egykori tanítványa szerint a cukornádültetvényeken hajtották úgy a rabszolgákat, mint őket Szabó tanár úr. Magas színvonalú értelmezést, mintegy újraalkotást várt volna el, így lett egész osztályok irodalmi dolgozata egyformán közepes: „Nagyon lelkiismeretes, nagyon pontos tanár voltam, de a magyar dolgozatokkal egész tanári pályám alatt baj volt, különösen a felsőbb osztályokban. A francia dolgozatoknál, hol csak nyelvtani és helyesírási kérdésekről volt szó, maga a javítás rögtön kiváltotta a megfelelő jegyet. De a magyar dolgozatokhoz teljesen nem volt érzékem... A tanulók dolgozataikban általában azt mondták vissza, amit én mondtam beléjük. Egy-két esetleges feltűnően rossz dolgozatot kivéve, nem tudtam megítélni, megérezni, hogy melyik milyen jegyet érdemel. Előttem valahogy egyformává folyt egybe mindenik. Ezért, hogy túlságos nagy bakot ne lőjek, az arany középutat választottam. De az az érdekes, hogy én magam sem vettem észre, hogy mindenikre azonos jegyet adtam...”. Verstanulással jutalmazott és büntetett: a jelesre felelő kitüntetésképpen, a gyenge büntetésből megtanulhatott egy szép francia verset.

„A JÓ TANÁR (...) VALÓSÁGOS PROTEUS, AKI EZER FORMÁT ÖLT A SZEMÉLYEK, A KÖRÜLMÉNYEK, A TUDNIVALÓK TERMÉSZETE SZERINT, S LEGFELJEBB A MŰVÉSZNEK VAN TÁGABB ÉS TELÍTETTEBB ÉLETE”

Mindegyik tanító író-tanítót foglalkoztatta az a gondolat, hogy az iskola korszerű módon korszerű műveltséget közvetítsen. Arany a klasszikus irodalmi ismeretek mellett természet-tudományi kérdésekre is ráirányította a figyelmet (ilyen témájú dolgozatokat is íratott), s az önkényuralom idején a kortárs irodalmat (kitüntetetten Petőfit) tanította a legnagyobb gondossággal. Finom lélektani érzéke révén tisztában volt azzal, hogy a serdülő elsősorban saját kora érdeklő, ezért az irodalom történetét is a jelen felől mutatta be. Juhász Gyula pedagógiai írásainak uralkodó eleme a kor iskolájának bírálata volt. Megérintették a reformpedagógiai célok, elsősorban az egyéniséggé nevelés eszménye, ahogy Szabó Dezsőt is: „A középiskola feladata egyént nevelni önmaga és a közösség számára, mely minden különbözőségein keresztül a közösség történelmi és szellemi fejlődésének egészségét, erejét és védelmét jelenti.” (Szabó Dezső) Tehát a gyermek egyéni adottságait figyelembe vevő, de az egyént nem abszolútizáló, humánus pedagógia hívei voltak. Ehhez hozzátartoztak a kirándu-

lások, a délutáni kötetlen együttlétek is. F fiatal tanárokról lévén szó, a közös játékok öröme is növelte pedagógiájuk sikerét.

Németh László megelőzte korát a tantárgyi integráció tervével és megvalósításával. *A lámpásban* és más írásai-ban Gárdonyi is felveti: „... gyakorlattal kellene tanítani”, s ezt Németh László iskolai tervezeteiben is megtaláljuk, ahol a kerti munka és az iparok elsajátítása a testi ügyességet is fejleszti, s felkészít a teljes emberi életre. Már Csokonai is kárhoztatta a zárt, merev tantermi kereteket. Szabó Dezső önéletrajzi írásában, az *Életeimben* megidézi egyik igazgatóját, aki „abból a félelemből, hogy a gyermekek a tízperc szünetek alatt ne-hogy valami huncutságot csináljanak, kitalálta azt, hogy a fiúknak a tízpercek alatt osztályonként csoportosan, merev egyenesen és szótlantul kellett állniok a levegőtlen folyosókon egy tanár felügyelete alatt, ahelyett, hogy kiengedte volna őket játszani az udvarra...”. Nagyra értékelték és gyakorolták az élményszerű tanítást, a szemléltetés segítségét a gondolkodó ember nevelésében. Az aktivizálás mellett az egyéni adottságokra figyelemmel levő differenciálást is említik pedagógiai írásaik-ban. „Ezért volt, hogy nálam egy tanuló sem érezte elítéltnek magát, ami a leg-súlyosabb érzés a tanuló felfelé próbálkozásában.” (Szabó Dezső)

Mindannyiuk tanári pályáján össze-kapcsolódik a tankönyv és a módszer problémája. Arany – megfelelő tan-könyvek híján – maga írt növendékei-nek *Széptani jegyzeteket*. Szabó Dezső –

elégedetlen lévén a tankönyv esztétikai eszmefuttatásaival – egész egyszerűen kihúzatta ezeket a részeket a tanítványaival. Móra Ferenc eleven szemléle-tű és érthető nyelvű elemista tanköny-vek szerzője volt, amelyekben változa-tos és jól tanulható szövegek, értékes irodalmi művek sorjázta. „A mostani tankönyvek voltaképp lexikonok” – ír-ja Németh László az *Égető Eszterben*, s hőse, Méhes Zoltán vegytankönyv ír-ásába fogott.

Szabó Dezső nagy vehemenciával tá-madta a nyelvtanításban kizárólagosságra törő módszertani divatokat: „A nyelvtanítás terén ebben az időben az úgyne-vezett „direkt” módszer dühöngött... Abból az elvont bölcsességből indulva ki: hogy a szó könnyebben megmarad a tanuló emlékeiben, ha a szó kimon-dásakor eléje állítjuk annak a valóság-nak a képét, melyet jelent: egy csodá-latos nyelvtanítási módszert torzszül-tek, mely egyesítette a cirkuszi Dum-mer August ránkásait a zárkába bizto-sított elmebeteg mozdulataival. Zseb-óra = la montre. A tanár elővette a zseborát, és felmutatta. Rúgás = coup de pied. A tanár felállt és a levegőbe rúgott. A gyermekek röhögtek. (...) Tehát: mikor az ilyeneket a tanár a tanulók szeméi elé pojácázza: nemcsak hogy nem könnyíti meg a jelenségnek megfelelő idegen szó lerögzítését, ha-nem: elvonja figyelmüket felesleges és komikus dummeraugusztoskodásával a megtanulandó szótól.” Magának a középiskolai nyelvkutatásnak a céljáról sajátos filozófiát vallott: „... a középiskola nem arra való, hogy az idegen

nyelvek beszélésére tanítson meg. A középiskola nem gyakorlati iskola, mert: az a feladata, hogy a legfelsőbb, a legegységesebb értelemben legyen gyakorlati... A középiskola nem pincér-, nem portás-, nem diplomata- vagy külkereskedelmi képző, melynek célja volna e tereken szükséges idegen nyelvű fecsegésre tanítani meg az ezekre a pályákra korcsolyázókat. (...) Én ezzel szembe szegezem ezt e tételt: minden ember annyival kevesebb ember, ahány nyelvet beszél.” A feladat – vélte – az illető nyelv esszenciájának tekintett értékes irodalmi alkotásokban való elmélyülés. Az eredetiséget a gondolatok konzisztenciájánál némelykor többre becsülő, e téren tulajdonképpen a romantika örökösének tekinthető Szabó Dezső tétele nyilvánvalóan nemcsak az utólagos elemző számára kérdőjelezhető meg.

„ÉN SZÉP TANÁR KOROM...”

A visszaemlékezések legszínesebb fejezete a tanárok világának felidézése. E téren gazdagabb az irodalom, mint a diákok inkább tömbszerűen felvázolt megjelenítésében. Az iskolák és a tanárok szinte teljes hibajegyzékét a pamfletben amúgy is kiváló Szabó Dezső adja. Az első munkahelyétől, egy kereskedelmi iskolától kezdve, ahol „a tanulók nem tanultak. A tanárok nem tanítottak. Egyáltalán: keveset látták egymást. A tanárok mindegyike foglalkozott valami üzlettel. Minden „tíz perc” után háromnegyed óráig ezeket az üzleteket beszélték meg. (...) Háromnegyedkor aztán

a hiábavalóságnak azzal a mély érzésével lomhultak az osztályok felé: hogy tizenöt perc alatt úgysem lehet semmit sem tanítani azoknak, akiknek egy órán át sem lehetne semmit tanítani.”

Egyedül a székelyudvarhelyi főreáliskola jelentett kivételt, igaz, ide kevés gyerek járt. „Ez egyszersmind igen jótékony hatású volt a tanításban és fegyelmezésben egyaránt. A tanuló tudta, hogy minden órában vele is foglalkoznak, őt is ellenőrzik, s így nem lutzrihatott arra, hogy felel-e vagy nem. A magaviseletre is jó hatással volt ez a körülmény. Egy ötvenöt-hatvan tagú osztályban sokkal kevesebb kényszert, sokkal kevesebb vigyázást érez a tanuló, mint a tíz-húsz tagú osztályban... A tanár, még ha tudatosan nem is törekedett rá, jobban megismerte tanítványait és aztán: a csekély szám nem fárasztotta idegeit... A fáradtságnak, az elidegenedésnek, a tájékozatlanságnak itt nemigen juthatott szerep a tanári megítélésnél. Viszont: a tanítványok, akik nemcsak az iskolában, hanem a kisváros életében is állandóan találkozhattak a tanárokkal, valahogy odanevelődtek, hogy megértették: nem lehet követelni, hogy a tökéletlen emberiségben éppen a tanár legyen tökéletességi gép.”

Megidézi az idealistát, aki félredobott mindent, ami hétköznapi az életben: a szesz kazánt, az életművészt, a gyerekektől való félelmében folyton ordítózt, a két lábon járó közhelyszórtárt, a szórakozott idős tanár urat, aki kikopott a világból, mint az öreg Toldi,

s aki soha egy tanítványának sem tudta a nevét. Az *Orbán lelke*ben Juhász Gyula, de Kaffka Margit, Szabó Dezső, Jókai Anna is kárhoztatja azt a kisszerűséget, ami a tehetséges tanárember életét megkeserítheti és kiűzi az iskolából. Mégis: Füst Milán elég sok iskolában dolgozott, de mindenhol találkozott néhány rendkívüli tanári személyiséggel, ami a legtöbb pályához viszonyítva nem is rossz arány. Ma is megszívlelendő a székelyudvarhelyi főreáliskola igazgatójának magatartása, mert a tanárokat szemtől szemben hibáikért lehordta, de felfelé a legkifogásolhatóbbat is védte.

A tanügyigazgatással szinte minden magyar írónak meggyűlt a baja. Arany-nak a szabadságharc alatti tevékenységéről kellett feletteseinek számot adnia, Gárdonyi minden lehető fórumon támadta Trefort Ágoston minisztert, aki nem tekintette szívügyének a tanítóság fizetésrendezését. A századfordulón a helyettes tanári lét nyomorította meg Babits, Juhász Gyula, Szabó Dezső életét. 1907-ben Juhász Gyula Babitshoz küldött levelében ezt írta a tanári vizsgák letétele után: „... diplomám van, csak pénzem nincs kifizetni.” Szabó Dezső az *Életemben* egy olyan helyettes tanárt emleget, aki a minisztérium által több hónapos késéssel kiutalt fizetés miatt „a földi léttől való végbúcsúztatás ismérvét fenékgig kimerítette”. Ráadásul a kinevezés halogatásával teljes bizonytalanságban is tartotta a minisztérium a pedagógusokat. 1910 elején a tanárok szolgálati idejét és kötelező óraszámát fel akarták emelni. A tantestületek tilta-

kozására, érdekeik érvényesítésére és a fizetések javításáért összehívták az országos tanárkongresszust. A legbátrabb felhívást a székelyudvarhelyi főreál tanári kara tette, melyet az ifjú Szabó Dezső fogalmazott. Ebben szerepelt a közismert mondat: „A Himnuszt nem lehet üres hassal énekelni.” Juhász Gyula is lelkesülten üdvözölte az eddig félszegnek ismert tanárság tiltakozó tagjait, „a magyar szellemi arisztokráciának az öntudatos, okos és rokonszenves krémjét.”

Szabó Dezső küldöttként jelen volt a tanári zendülés, ahogy ő nevezi, „a filozopteri bátorság csodáján” a Nemzeti Múzeum nagytermében. Az elnök az irodalmár Négvessy László volt, „vele meleg szolidaritásban (...) egypár barátja, igazgatók, tanárok, akik főigazgatóságra, igazgatóságra és más jókra áhítoztak. Ötletük egyszerű volt, és nem nélkülözte a zsenialitás ismérveit. A háttérben felültették a mezei hadakat, előidéztek sajtóbombázást, haragos összefutást, azzal a biztos tudattal, hogy ők majd szépen lecsendesítenek mindent, és ezzel elég kövér érdemeket szereznek arra, hogy a kormány mindenikük szájába tegye az áhított falatot... Másnap egypár száz tanár tartott a Nemzeti Múzeumtól a Hold utca felé. Én cylinderben, fekete zsakettben és csíkos nadrágban vonulgattam, hogy mutassam, milyen életszínvonalra tarthat igényt a tanár. A minisztérium épületéhez érve, beteltek minket egy mérsékelt arányú terembe, hol igen zsúfolt állapotban voltunk. Aztán megjelent Zichy János gróf, a miniszter. Négvessy beszélt hoz-

zá, aki a csalogány, a pásztori tilinkó és egy Te comitem laudamust zengő orgona szerencsés vegyülete volt. Most Zichy válaszolt. Igen udvarias, igen elegáns lyukakat beszélt a hasunkba. De a tanárságot a magyar társadalom krémjének nevezte. Azzal a krémnek hátat fordított, és elhagyta a termet.”

EPILOGUS

„S vajon a szülőké és a tanároké az egyetlen felelősség? Szó sincs róla. Orvosok, újságírók, kiknek írásait a gyermekek ellenőrizhetetlenül olvassák, színészek, kiknek játékát nézik, s valóban az egész társadalom dolgozhatik azon a nagy munkán, amely: a jövő nemzedék előkészítése. S van-e valami nagyobb dolog? Ezzel szemben mindent félre kell tenni. Még egyszer mondom: egész jelenünk, minden küzdelmével, elenyésző csekélység a jövőhöz, a Wells *New Republic*ájához képest. S még egyszer idézem Nietzsche szavait:

– Mit törődöm veletek, ti jelenlegiek?
A jövő országába nézek, gyermekeim országába.
Így beszélt Zarathusztra.

– S hagyjátok hozzám jönni a gyermekeket – így szólott Krisztus, ki nem katedréről tanított.”

(Babits Mihály: *Erkölc és iskola*)

IRODALOM:

Az alcímek idézetei sorrendben József Attilától, Babits Mihálytól, Gyergyai Alberttől és Móra Ferentctől valók.

Bóhm Edit (szerk.): *Tanárunknak tisztelettel. Irodalmi emlékkönyv*, Móra Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Cserjés Katalin: *Gondolatok az irodalom tanításáról és a műelemzés lehetőségeiről a középiskolában*, JATEPress, Szeged, 1998.

Hegedűs András: *Magyar írók pedagógiai nézetei*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1976.

Hoffmann Rózsa: *Németh László pedagógiájának tematizálása az Égető Eszterben*, Új Pedagógiai Szemle, 1997/4.

Horváth Péter – Koczkás Sándor (szerk.): *Tanárok és diákok*, Táncsics Kiadó, Budapest, 1980.

Illés Endre: *Legenda Lócsén*. Szabó Dezső, in: Illés Endre: *Ezüstpénz*, Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

Szabó Dezső: *Életem I-II.*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982.

